

Bouwhistorische verkenning van de

Oranjerie Weizigt

Oktober 2009

Colofon	
Titel	Bouwhistorische verkenning van de Oranjerie Weizigt
Rapportnummer	
Status	Definitief
Onderzoek	Oranjerie Weizigt Van Baerleplantsoen 26 3314 BH Dordrecht
Kadastraal	Gemeente Dordrecht, sectie P, nrs 184 en 185
Monumentenstatus	Villa en oranjerie rijksmonument nummer 13513 Koetshuis rijksmonument nummer 522357
Auteur	C. Weijs, bouwhistoricus gemeente Dordrecht i.s.m. Studenten Hogeschool Rotterdam: Wouter van Herk, Ismail Erdogan, Javad Alizadeh en Nassir Mahbubi. Bouwtekeningen en inmetingen i.s.m. Mark Vastenouw en Noach Staat (Da Vinci college Dordrecht).
Afbeeldingen	C. Weijs, J. Katsman, RDMZ, Studenten Hogeschool Rotterdam
Redactie	C. Weijs
Uitgave	Gemeente Dordrecht, oktober 2009
Opdrachtgever	Woonbron Van Baerleplantsoen 26 3314 BH Dordrecht Contactpersoon G.V. Schouten (Kristal NV, vestiging Rotterdam) 010 - 751 6709 G.schouten@kristal.org
<p>Gemeente Dordrecht Sector Stadsontwikkeling Afdeling Inrichting Stadsdelen Bureau Monumentenzorg en Archeologie Postadres: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht Telefoon: 078-639 64 02 Fax : 078-635 14 63 E-mail: monarch@dordrecht.nl Website: www.dordecht.nl/monumentenzorg</p>	
© Gemeente Dordrecht, 2009	
<p>Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.</p>	

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
1.1 Doel bouwhistorisch onderzoek	4
1.2 Werkwijze	4
2 Cultuurhistorische schets	6
2.1 Geschiedenis van het landgoed met zijn eigenaren en bewoners	6
2.2 Oranjerieën	7
3 Beschrijving van de oranjerie en het washuis	9
3.1 Exterieur	9
3.2 Interieur	12
4 Bouwhistorische sporen en archiefmateriaal	18
5 Waardestelling	21
6 Conclusies en aanbevelingen	22
7 Bronnen en noten	23

1 Inleiding

In het stadspark Weizigt aan de zuidkant van het station in Dordrecht ligt verscholen tussen bomen en het spoortalud de oranjerie van het voormalige landgoed Weizigt. De oranjerie is gebouwd in 1838, vermoedelijk door de bekende tuinarchitect J.D. Zocher jr. Samen met het landhuis betreft het een rijksmonument. Tegen deze oranjerie is in 1886 een washuisje gebouwd. Tegelijk met dit washuis werd elders op het terrein een koetshuis gebouwd in eclectische stijl, dat in 2001 rijksmonument is geworden. Op het terrein heeft ook een smederij gestaan, maar die is gesloopt.

Door functiewijzigingen van het landgoed en haar omgeving (het opschuiven van het spoor) heeft ook de oranjerie/washuis haar functie verloren. De huidige eigenaar Woonbron heeft plannen om de gebouwtjes een nieuwe bestemming te geven en wil het daarvoor verplaatsen naar een andere locatie op het terrein. Voor deze herbestemming, eventuele verplaatsing en restauratie stelt de gemeente Dordrecht een bouwhistorische verkenning verplicht.

Tegelijk heeft Woonbron aan vier studenten van de Hogeschool Rotterdam opdracht gegeven om een onderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden van verplaatsing.

1.1 Doel bouwhistorisch onderzoek

De bouwhistorische verkenning moet inzicht geven in de monumentale en cultuurhistorische waarde van de gebouwen in context met hun omgeving.

Het onderzoek richt zich op het analyseren van de onderlinge samenhang, vorm, constructie, gebruikte bouwmaterialen en de afwerking van de oranjerie. Hieruit volgt een cultuurhistorische, architectuurhistorische en bouwhistorische waardestelling. Deze uitkomsten moeten dienen als uitgangspunt voor de (on)mogelijkheden voor herbestemming, verplaatsing en restauratie van de oranjerie en washuis.

1.2 Werkwijze

De studenten van de Hogeschool Rotterdam hebben aangegeven in het kader van hun opleiding zoveel mogelijk betrokken te willen worden bij het bouwhistorisch onderzoek en hebben een deel van het bouwhistorisch onderzoek verricht. Dit betreft archiefonderzoek, inmetingen en het maken van plattegronden en doorsneden van de bouwmassa, constructie (voor zover daar zich op is) en binnenruimten. Daarnaast doen de studenten een vergelijkend onderzoek naar andere oranjerieën van Zocher elders in het land.

Het onderzoek heeft de omvang van een bouwhistorische verkenning volgens de richtlijnen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2009. De verkenning richt zich op de bouwhistorische ontwikkelingen en materialen van de oranjerie uit 1838 en de aanbouw uit 1886. De bewonersgeschiedenis is al uitgebreid onderzocht in eerdere publicaties en zal hier slechts kort aan de orde komen. Het landhuis, koetshuis en landgoed worden niet nader onderzocht, maar slechts kort beschreven, omdat de oranjerie behoort tot het ensemble van het voormalige landgoed. Indien de verkenning daartoe aanleiding geeft, kan een nader (deel-)onderzoek voorgesteld worden.

Bij de beschrijving van de oranjerie en het washuis zijn de volgende oriëntatie gehanteerd: de gevels worden beschreven vanaf een positie staand voor de huidige ingang, die op het oosten ligt¹. Omdat bij een oranjerie de ligging ten opzichte van de zon één van de belangrijkste kenmerken is, worden wel steeds de windrichtingen genoemd bij de gevels. Bij de beschrijving van het interieur is dezelfde werkwijze gehanteerd: eerst de vloer, vervolgens de beschrijving per wand, beginnend aan de voorzijde, en daarna de overige wanden met de wijzers van de klok mee, gevolgd door het dak.

2 Cultuurhistorische schets

Rond 1650 wordt er voor het eerst gesproken van een buitenplaats *Weyzigt*, gelegen aan de veelgebruikte Spuiweg en tegenover de Molenweide; een mogelijke verklaring voor de naam Weizigt. Er stond toen nog een eenvoudig huis, met moestuinen, weilanden en boomgaarden. Maar door systematische grondaankoop van belendende tuinen wisten de eigenaren het in de loop van de achttiende en negentiende eeuw uit te breiden tot een uitgestrekt landgoed van 44 hectare groot, waarbij een formele tuin werd aangelegd (afb.1). De verstedelijking rukte echter op met de aanleg van het spoor in 1872, waarna de bebouwing snel toenam. Uiteindelijk raakte Weizigt steeds meer beklemd tussen spoor en stadsuitbreiding, en werd uiteindelijk als stadspark opgenomen in de stad Dordrecht.

2.1 Geschiedenis van het landgoed met zijn eigenaren en bewoners

Volgens de redengevende omschrijving die de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) van het landhuis opstelde, is Weizigt een *“statig landhuis, gedateerd in de verkropte kroonlijst 1794. Breedte vijf, diepte drie vensterassen. Hoog schilddak. De voorgevel heeft bakstenen hoekpilasters en een middenrisaliet, waarin deuromlijsting met pilasters en gesneden hoofdgel. Schuiframen stijl XVIII d met gewijzigde onderstukken. Hoge, brede stoep met hekken. Aan de achterzijde uitgebreid XIX B en later. Fraaie Empire orangerie links van het huis in steen met houten pilasters. In het park oude kastanjes en eiken. Gebouw van algemeen belang wegens oudheidkundige en kunsthistorische waarde.”*

De eerste eigenaar en bewoner was waarschijnlijk Mattheus van den Broucke, Schepen, Raad en Burgemeester én bewindvoerder van de V.O.C.. Hoe dit buitenhuis eruit gezien heeft, is niet bekend. In 1782 kwam het huis in handen van de aanzienlijke familie De Roo. Het was toen dan al uitgebreid tot ‘een buytenplaats met alle desselfs timmeragie en planteagie, als een heere huyzinge, een koepel, een koetshuys en stalling, thuynmanshuys, druyve- en persikekassen, loots, regenbak, visrijke vijvers, moesthuyn, boomgaerden etc.’²

Voor de orangerie is een nicht van de familie De Roo van belang: Hester Crena. Om de drukte van de stad te ontvluchten en haar voorliefde voor tuinieren te kunnen uitoefenen, huurde zij Weizigt van 1836 tot haar dood in 1842. Zij nodigde in 1837 Jan David Zocher jr. uit om haar tuin te verfraaien volgens de laatste mode van de Engelse landschapstuin.³ Er wordt in de overeenkomst niet gesproken van een orangerie, maar in het familiearchief is wel een bestek aanwezig voor de aanbesteding van een orangerie met als uiterste opleverdatum 1 oktober 1838. Voor zover het onderzoek in het kader van deze verkenning toeliet, lijkt de huidige orangerie naadloos te voldoen aan de werkschrijving in dit bestek.⁴

Kort daarna knabbelden stadsuitbreidingen van Dordrecht stukje bij beetje aan de grenzen van het landgoed. De oorspronkelijke noordgrens, langs de lijn waar nu de De Raadtsingel loopt, verdween met de aanleg van de nieuwe spoorlijn in 1872. Ondanks deze verkleining van het landgoed, bouwde Gerardus De Roo in 1886 nog een groot koetshuis in eclectische stijl. Hier is nu het Natuur- en Milieucentrum in gevestigd. De bouw van Oud Krispijn, de Krispijntunnel, het Van Baerleplantsoen

(beide in 1937) en woningen op de voormalige Molenweide gingen telkens ten koste van de tuin en het uitzicht van Weizigt, tot groot verdriet van de eigenaren. Met de aanleg van brede singels langs de Hugo de Grootlaan kwam de gemeente de eigenaren van Weizigt enigszins tegemoet met een blijvend enigszins vrij uitzicht.

Vanaf 1936 verkoos de familie De Roo haar andere buitenhuis in Velp bij Arnhem en stond Weizigt leeg. In 1942 verkocht de familie het Dordtse landgoed aan de gemeente, die het herenhuis na de oorlog liet verbouwen tot sanatorium en de tuinen tot stadspark. Van 1965 tot 1971 was het in gebruik als verpleeghuis voor bejaarden, waarna verschillende huurders en krakers er een plek vonden. In 1988 trok woningbedrijf Woondrecht, na een flinke verbouwing, in het inmiddels totaal verwaarloosde herenhuis.

2.2 Oranjerieën

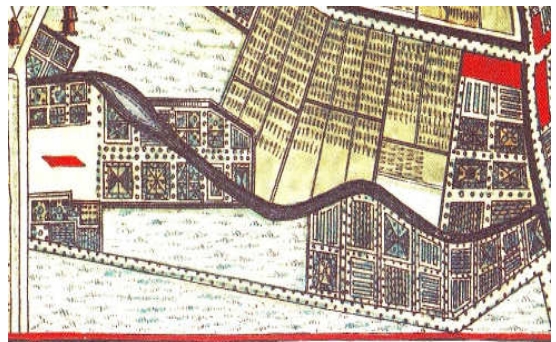
Door de handel naar het Verre Oosten werd het vanaf de zeventiende eeuw populair om Chinese elementen op te nemen in huis en tuin. Daarmee deden ook exotische en subtropische planten hun intrede. Deze werden in grote potten en kuipen los in de tuin geplaatst. Omdat deze planten de Nederlandse winters niet zomaar konden overleven, werden schuren gebouwd met grote zonnerramen op het zuiden, waarin de kwetsbare bomen en planten vorstvrij konden worden ondergebracht. Deze schuren werden oranjerieën genoemd, naar het sinasappel- of oranjeboompje dat in geen enkele tuin ontbrak; het is ook een verwijzing naar het Huis van Oranje.

Nederland telt nog zo'n 120 oranjerieën. De meeste fungeren niet meer als zodanig maar bijvoorbeeld als theehuis, winkeltje, kantoor en woning. Jan David Zocher (1791-1870) was architect, stedenbouwkundige en landschapsarchitect. Hij is bekend om zijn vele gebouwen in voornamelijk classicistische stijl, zijn tuinen in Engelse landschapsstijl en zijn parken, waarvan het Zocherplantsoen in Utrecht en het Vondelpark in Amsterdam de meest bekende zijn. J.D. Zocher heeft voor zover bekend 6 oranjerieën ontworpen, waarvan er nog 5 bestaan.

De oranjerie van landgoed Weizigt ligt momenteel achter het Van Baerleplantsoen op het terrein van Woondrecht. Aan de achterkant is een slootje, aan voorzijde liggen de parkeerplaatsen van Woondrecht, kantoorgebouwen en de villa Weizigt zelf. Aan de noordkant loopt het park tegen het verhoogde spooreplacement. Woondrecht heeft de afgelopen jaren de oranjerie gebruikt voor opslag. In 2003 heeft het ingenieursbureau Dordrecht een technische opname gemaakt en heeft het bureau gezorgd voor consolidatie van de technische staat van oranjerie en washuis.

1611, Jansz & Schellincx. Het gebied ten zuiden van de stad Dordrecht is in 1603 officieel ingepolderd en in gebruik genomen. Het kronkelende riviertje is de Boerenkil. De kaarsrechte weg is de Krispijnseweg, toen nog Spuiweg.

1742, Atlas van Tirion

1858, Olivier & Machen

1937 – Krispijntunnel. Rechts in beeld de orangerie en een huisje in de oksel van het spoor en de toenmalige spoorwegovergang.

Afb. 1 Overzicht historische kaarten landgoed Weizigt

3 Beschrijving van de oranjerie en het washuis

3.1 Exterieur

In het bestek uit 1837/38 lezen we een vrij nauwkeurige omschrijving van de werkzaamheden voor de bouw van de oranjerie. Aan materialen moest besteed worden *"hout, steen, kalk, tras, ijzer, lood, verf, glaswerk (...) van de beste soort en merken geleverd."* Het gebouw moest een omvang krijgen *"ter lengte van 13 el 20 duim breed 6 el 80 duim buitenmerks en hoog van den beganen grond tot onder de kornis 5 ½ el"*.

Bouwmassa

De oranjerie van Weizigt bestaat eigenlijk uit twee delen: de oorspronkelijke oranjerie en het later aangebouwde washuis (afb.2). De oranjerie is een rechthoekig gebouw van ongeveer 6 x 12 meter. Het bestaat uit één bouwlaag in neoclassicistische stijl met een flauwhellend zadeldak achter een hoge kroonlijst rondom. De nok is afgedekt met zink, evenals de kroonlijsten. Het noordelijke dakschild is gedekt met gesmoorde Hollandse pannen (afb.3). Het zuidelijke dakschild heeft vijf platliggende ramen in houten kozijnen en is daartussen gedekt met zink. Dit is vrij uitzonderlijk, de meeste oranjerieën hadden alleen grote ramen of glazen deuren in de zuidgevel, maar niet op het dak. Dakvensters werden wel geplaatst als er veel exotische planten werden gehouden die erg veel warmte nodig hadden.

Tegen de noordwand (de rechter zijgevel) van dit gebouw staat het washuis, dat is gebouwd in chaletstijl. Het heeft een kleinere rechthoekige plattegrond van ca. 6 x 11 meter, die aan de achterkant iets terugspringt ten opzichte van de oranjerie, en bestaat uit twee bouwlagen waarvan één in de kap met zadeldak. De geprofileerde windveer met dito makelaar is verdwenen (afb.4).

Afb. 2 – Oranjerie en washuis, oostzijde.

Afb. 3 – gesmoorde Hollandse pannen

Fundering

De oranjerie is gefundeerd op staal. De grond rondom, met name aan de achterkant, is in de loop van de jaren opgehoogd, waardoor het basement van de hoekpilasters geheel onder het maaiveld is komen te liggen. Onderzoek door de studenten van de Hogeschool Rotterdam toont aan dat het basement bestaat uit metselwerk in rode baksteen, dat bekleed is met gefrijnd stucwerk (afb.5). Het basement bestaat uit een rechthoekige voetplaat die is afgedekt met een torus. De fundering hieronder loopt recht naar beneden, hoe diep de fundering steekt is niet aangetoond.

De fundering van het washuis is niet onderzocht, maar aangenomen mag worden dat ook deze is gebouwd op staal.

Gevels

De gevels van de oranjerie zijn in rode baksteen (waalformaat) in kruisverband opgetrokken. Baksteenformaten: 22/22,5 x 10,5/11 x 4,6/5 cm en een 10-lagenmaat van ca 55 cm. De gevels zijn voorzien van een plint en zijn geheel gepleisterd en geschilderd. De noord- oost- en westmuren zijn in spouw gebouwd. De noordmuur heeft een anderhalfsteens en een halfsteens spouwblad en een spouw van 5 cm, samen 54 cm. De overige muren zijn in halfsteens en steens spouwbladen opgetrokken. Een breed hoofdgestel ondersteunt de ver uitspringende geprofileerde dakgoot. Gevels, plint en de houten pilasters zijn wit geschilderd.

De voor- en achtergevels aan resp. oost- en westzijde zijn identiek. Ze hebben identieke dubbele toegangsdeuren waarbij het wel de vraag is of de deuren aan de achterkant zoveel gebruikt zullen zijn. Op de hoeken en aan weerszijden van de deuren zijn vier houten pilasters in Dorische stijl - aan de oostzijde zonder cannelures, aan de zuidzijde bijna allemaal met cannelures. Aan de oostgevel is de pilaster links van de toegangsdeur verwijderd, van de rechter hoekpilaster is het kapiteel weg. De dubbele houten deur reikt tot aan het hoofdgestel, in het rechter deel is een kleinere inzetdeur gemaakt. De beide deurvleugels hebben elk vier panelen met spiegel. Om de kou buiten en de warmte binnen te houden, had de oranjerie overal extra deuren aan de binnenzijde en op het dak een draadglas-constructie over de oorspronkelijke dakramen heen. Ook de oostgevel had als isolatie een extra deur aan de binnenzijde,

Afb. 4 – het washuisje

Afb. 5 – fundering van de oranjerie. Hoek westzijde.

wat nog te zien is aan de kwartronde nekspinning (afb.6). Deze zgn. binnendeuren zijn niet meer aanwezig (afb.7). De deurstijlen rusten op hardstenen neuten met frijnslag, de pilasters op hardstenen basementen, ook met frijnslag (afb.8). Omdat de linker pilaster naast de deur is verdwenen, is de bevestiging zichtbaar: met doken in het hardstenen basement (afb.9).

De linker zijgevel is de zonnige zuidzijde van de oranjerie. De gevel is vijf traveeën breed, met zonnedeuren, gecanneleerde houten pilasters op de penanten en pilasters op de hoeken. Boven de ramen is een gemetselde borstwering. Elke travee heeft een openslaande dubbele deur met 6 vensters in 2x3 verdeling. Daarboven zijn vaste kozijnen met 2 ramen waardoor aan de buitenzijde een beeld ontstaat van 2 x 4 raamverdeling. De hele gevel rust op een lage hardstenen plint van ca 15 cm., bestaande uit gefrijnde neuten waar op de penanten rusten en gefrijnde onderdorpels voor de zonnedeuren (afb.10).

De noordgevel is aan het zicht onttrokken door de aanbouw van het washuis.

Afb. 6 – halfronde nekspinning van de (verdwenen) binnendeuren aan de oostzijde. Deze dienden voor extra isolatie in de winter.

Afb. 7 – oude afbeelding van de RDMZ waarop de dubbele deuren nog aanwezig zijn

Afb. 8 – pilaster met hardstenen basement

Afb. 9 – doken voor bevestiging van pilasters

Toen in 1885 het washuisje werd gebouwd, kreeg dit geen eigen linker zijmuur, maar is koud tegen de rechter zijgevel van de orangerie gezet. Het washuis is opgetrokken in rode baksteen, en op de begane grond bepleisterd met een blokmotief in natuursteenimitatie, de achtergevel zonder natuursteenimitatie. De verdieping heeft aan de voor- en achterzijde een houten topgevel met een rijk gesneden venster. Aan de voorzijde is dit venster dichtgetimmerd met bouwhout i.v.m. de slechte staat, waardoor niet zichtbaar is of dit nog het oorspronkelijke venster is. De dubbele toegangsdeur in de voorgevel heeft een getoogde bovendorpel met gepleisterde sluitsteen, een hardstenen drempel en hardstenen gefrijnde neuten voor de deurstijlen (afb.11). Aan weerszijden van de deur is een venster met getoogde bovendorpel en een gepleisterde plint met vlak middendeel en diamantkoppen links en rechts. De rechter zijgevel is ook in blokmotief gepleisterd, maar zonder natuursteenreliëf. De zijgevel heeft links twee kleine vensters met getoogde bovendorpel en rechts een schuifkozijn (2x3). De borstwering boven de pleisterlaag is voorzien van kraaldelen.

Kapconstructie

De orangerie heeft een zadeldak dat gedragen wordt door trekbalen, die afgewerkt zijn met een pleisterlaag op houten latten en riet (afb.12). De vijf houten dakramen (3x3) op het zuidelijke dakschild zijn afgedekt met een extra glasplaat van draadglas, een voorloper van dubbelglas (afb.13).

Het washuis heeft een volledig houten kapconstructie met schenkelspanten, die opgebouwd zijn uit kwartcirkelvormige bogen van twee lagen schenkels. De spantbogen lopen langs een hoge borstwering naar beneden waar ze met blokkelen aan de muurplaat verbonden zijn. Een makelaar verbindt de nok aan de boogspanten. De makelaar is verbonden met een hanebalk waarop halve rondingen zijn uitgesneden: hierop werden ronde stokken gelegd om de was te drogen. Het houten dakbeschot rust op horizontale gordingen (afb.14).

Afb. 10 –pilasters rusten op hardstenen neuten

Afb. 11 – hardstenen gefrijnde neuten

Afb. 12 – orangerie, kapconstructie met trekbalken die afgewerkt zijn met een pleisterlaag op houten latten en riet.

Afb. 13 – houten dakramen orangerie

Afb. 14 – zolderverdieping washuis

3.2 Interieur

De Oranjerie bestaat uit één grote ruimte, die georiënteerd is op het zuiden en waar de planten en bomen voor de winter opgeslagen werden.

In de voorgevel (oost) is een dichtzetting van een lage doorgang met segmentboog zichtbaar (afb.15). Op ca 3 meter hoogte bevindt zich in deze muur een horizontale rij gaten van 9,5 x 15 cm. Deze zijn in een latere fase uitgehakt in het metselwerk, erboven en ernaast in de zuidmuur zijn sporen van balken of planken dragers zichtbaar. Vermoedelijk is hier een hoge etagère geweest voor kleinere planten.

De etagère kon via een trap bereikt worden (afb.16).

In het linker deel van de oostmuur is, naast de dubbele deur met binnenluiken, een kraantje met waterbak/afvoer (afb.17). In het bestek wordt gesproken van een pomp. Mogelijk zijn dit de restanten daarvan.

De vijf grote zonnedeuren in de zuidgevel hebben dubbele openslaande deuren en vaste ramen aan de bovenzijde. De zonnedeuren worden constructief gedragen door houten samengestelde kolommen, waarop pilasters in de vorm van penanten zijn aangebracht. Deze zijn lichtblauw geschilderd, wat een gangbare kleur was voor het interieur van oranjerieën in de tijd van Zocher. In de linker hoek van de zuidgevel is een gemetselde schoorsteen voor een houtkachel. Oranjerieën werden alleen bijverwarmd als de temperatuur onder het vriespunt dreigde te komen. Over het algemeen was een temperatuur van 7 tot 9 °C wenselijk.

De achterkant van de oranjerie is ook aan de binnenkant nagenoeg identiek aan de voorkant, alleen heeft deze geen ingezette loopdeur en is hier geen laag poortje in de hoek van de gevel gemaakt. Tegen de deurstijlen zijn ter hoogte van het kalf twee driehoekige gietijzeren dragers bevestigd, op dezelfde hoogte zit aan de muur links en rechts in de hoek een houten drager. Hier kunnen ook etagèreplanken gezeten hebben voor kleinere planten en hangplanten (afb.18).

Afb. 15 – oranjerie oostgevel, dichtzetting

Afb. 16 – locatie van de etagère

Afb. 17 –waterbak

Afb. 18 – houten dragers

Afb. 19 – rij muuropeningen in de oranjerie

Afb. 20 – detail van afb. 19

Afb. 21 – vloer van het washuis, met in het midden de afvoergoten en putje voor het vuile waswater

Afb. 22 – kraantje met marmere spatplaat

Rechts is de noordmuur. Deze heeft geen muuropeningen, op een rij gaten van 9,5 x 10 cm na, op ca 1 meter hoogte. Deze steken tot diep in het tweede spouwblad door. Vermoedelijk hebben hier houten dragers gezeten voor een etagère. De lage winterzon kon zo de daarop staande kleinere planten toch nog verwarmen. De gaten lijken in een latere fase uitgehakt te zijn in het oorspronkelijke metselwerk. Rechts in de muur is in de hoek met de voorgevel een dichtzetting van wat een toegang lijkt te zijn geweest naar het washuisje. Bovenin de muur is een horizontale bouwnaad zichtbaar, waarvan de functie onbekend is (afb.19 + 20).

De vloer bestaat uit moderne betontegels met gaten (om het vocht makkelijker weg te laten vloeien) die op een laag wit zand liggen.

De kap is hierboven al besproken.

Het washuisje bestaat uit twee ruimtes op de begane grond en één grote ruimte op de zolderverdieping. De zolder is beschreven bij de kapconstructie.

Het voorste vertrek van het washuisje heeft een bakstenen vloer die gelegd is in vier kwadranten die uitkomen in een cirkelvormig putje in het midden van de ruimte. De kwadranten zijn opgevuld met gele stenen in Dordts formaat, de randen zijn enigszins verdiept gelegd met rode Dordtse stenen, waarlangs het waswater afgevoerd kon worden naar het putje in het midden (afb.21).

Rondom hebben de muren een marmeren plint, met in de rechter zijmuur een kraantje waarachter een marmeren spatplaat die is aangevuld met gele tegeltjes (afb.22). Boven deze natuurstenen plint is nog een gestucte plint aangebracht (afb.23). De deur in de voorgevel heeft een hardstenen drempel en hardstenen gefrijnde neuten.

Afb. 23 – linker zijmuur van het washuis. Drie lagen stuc, rechtsboven is het oude trapgat nog zichtbaar.

De linker muur is gemene muur met de oranjerie. Bij de bouw van het washuis is de muur opnieuw gepleisterd, over de oude pleisterlaag in blokmotief heen. Halverwege de muur heeft de trap naar de zolderverdieping gezeten.

De stookplaats werd tegen de noordmuur gebouwd (afb.24). De schouw heeft een stalen boezem en een stalen haardplaat.

Het plafond bestaat uit een enkelvoudige balklaag die is opgelegd in de gemene muur met de oranjerie en in de rechter zijmuur (afb.25).⁵ De balken zijn afgedekt met latten waarop een stucplafond is aangebracht met profielrand en een (inmiddels verdwenen) groot middenornament. In 2003 heeft het Ingenieursbureau Dordrecht dit ornament beschreven en tevens gezorgd voor opslag.

Het achtervertrek ligt enigszins verhoogd, en is via een doorgang met lichtgetoogde bovendorpel en een hardstenen drempel met twee treden te bereiken. Op de vloer liggen grote houten platen waaronder een houten vloer met brede delen, die bijna geheel verrot zijn (afb.26). Daaronder is een tegelvloer van betontegels met gaten aangetroffen. De wanden hebben een betegelde lambrisering, die deels verdwenen is. Daarboven stucwerk dat betegeld is geweest (afb.27). In de rechter wand is een groot laag raam, met binnenluiken. Aan de baksteen van de tussenmuur is te zien dat deze in een latere fase koud tegen de linker zijgevel is gezet, vermoedelijk had het washuis oorspronkelijk maar één groot vertrek (zie afb.25).

Afb. 24 – stookplaats washuis, rechter zijmuur

Afb. 25 – enkelvoudige balklaag, opgelegd in de zijmuur van de oranjerie

Afb. 26 – vloerdelen in de achterkamer washuis

Afb. 27 – achterkamer washuis.

4 Bouwhistorische sporen en archiefmateriaal

De oranjerie van de buitenplaats Weizigt is in alle opzichten een prachtig voorbeeld van de tuingebouwen die J.D. Zocher ontwierp: een gebouw in sobere classicistische stijl met een regelmatig en horizontaal karakter, witgepleisterde baksteen, klassieke Dorische zuilenorden en een symmetrische indeling. Een harmonieuze compositie die mooi afstak tegen het groen van het park. Er zijn niet veel oranjerieën van Zocher bewaard gebleven. Ook al is het niet helemaal met zekerheid te zeggen of de oranjerie van Weizigt door Zocher ontworpen is, veel wijst wel in die richting en zolang het tegendeel nog niet bewezen is, gaan we er hier wel van uit.

Oranjerieën die van Zocher bekend zijn:

Landgoed Twickel (1835), Buitenplaats Bloemendaal (1825), Buitenplaats Sparrenburg (1826), Buitenplaats Santpoort Zuid (afgebroken), Kasteeltuin Rozendaal (1836-40), Buitenplaats Bennebroek / de Hartekamp(1838).

Het bestek uit 1837/38 is een dankbare bron als vergelijkingsmateriaal voor de huidige staat van de oranjerie. De hele bouwmassa van zowel de oranjerie als het washuis blijkt dan nog nagenoeg in tact, zij het in ernstig verwaarloosde toestand. Metselwerk, pilasters inclusief hardstenen basementen, grenen ramen en kozijnen, deuren (deels eiken) inclusief hang- en sluitwerk, de friezen rondom en de dakbedekking zijn voor het grootste deel nog oorspronkelijk.

Hierop zijn enkele uitzonderingen:

- ~ De glasplaten van gewapend glas op het dak zijn een voorloper van dubbelglas, een materiaal dat in de jaren 1950 veel werd toegepast.
- ~ De houten pilasters aan de oostgevel zijn bij een restauratie/verbouwing (mogelijk jaren 1950) vervangen door een gladde afdekking. Eén verwijderde pilaster ligt binnen in de oranjerie opgeslagen.
- ~ Enkele hardstenen neuten onder de penanten en deurstijlen lijken jonger te zijn dan de hardstenen basementen van de zuilen.
- ~ De onderste ramen van de zonnedeuren zijn vervangen door asbest platen. Ongetwijfeld is dit in de jaren 1950 gedaan. Mogelijk dat ook diverse andere aanpassingen in deze jaren zijn verricht. De zonnedeuren en de dakramen zijn afgeschermd met plaatmateriaal, de kans is groot dat hier nog veel origineel materiaal aanwezig is.
- ~ Datering van de verschillende pleisterlagen op de muren zou meer inzicht kunnen geven in de verschillende bouwfases. Aan de voorgevel is op de rechter penant het pleisterwerk nagenoeg helemaal verdwenen, waardoor een gepleisterde plint uit een oudere bouwfase zichtbaar is geworden. In totaal lijken er drie lagen stuc te zijn aangebracht. In het bestek uit 1837/38 wordt niet gesproken van een gepleisterde plint.
- ~ De binnendeuren van de voorgevel zijn verdwenen, het is niet bekend of ze in de achtergevel nog aanwezig zijn.
- ~ Het interieur is gestript. Etagères en de vloer zijn niet meer aanwezig.
- ~ In het bestek wordt gesproken over trappen. Deze moesten "wederzijds door 3 éénsteens muren mede op eene voldoende fondering worden ingesloten en de ruimte tusschen laatstgemelde muren bevindende zal met goede aarde worden aangevuld, ten einde daarvan tot plaatsing van bloempotten gebruik te maken."⁶

Van deze trappen zijn geen sporen teruggevonden. Het kan zijn dat is besloten om ze niet te plaatsen en als vervanging te kiezen voor de hoge en lage etagères waarvan de balkgaten nog aanwezig zijn. Deze etagères konden dan bereikt worden via losse houten ladders. Het kan ook zijn dat de sporen door de pleisterlagen aan het zicht onttrokken zijn.

- ~ In het bestek is sprake van een "overvloer van vlakke IJsselklinkermoppen op zijn kant in tras". Deze vloer was afwaterend gelegd naar de achterkant waardoor het water via een klein kanaaltje naar buiten afgevoerd werd.⁷
- ~ Ook is in het bestek een pomp met een loden pijp opgenomen, die het water uit de naastgelegen sloot kon oppompen. Een bak van eikenhout met een koperen kraan en een hardstenen gootsteen.⁸ Rechts naast de toegangsdeur van de orangerie staat een gootsteentje op een sokkel, ernaast ligt een restant van een kraantje. Mogelijk zijn dit de restanten van het pompje.

Belangrijke restanten van de oorspronkelijke bouwphase van de orangerie:

- ~ Zowel de gevels als de houten pilasters hebben nog slechts restanten van beschilderingen, daardoor komt de oorspronkelijke kleur aan de oppervlakte: de eerste laag is een okertint, gevolgd door een witte krijt grondlaag (vermoedelijk 1838), daar overheen blauw/wit of lichtgrijs pleisterwerk uit een latere fase (mogelijk 1885, toen het washuisje werd aangebouwd).
- ~ De deuren aan de korte gevels (oost en west) zijn grotendeels oorspronkelijk, op de stijl en scharnieren aan de linker deurvleugel van de voorgevel na. De deur aan de westgevel is zowel aan de buiten- als aan de binnenzijde beschermd met houten platen en plastic waardoor nu niet zichtbaar is in hoeverre deze nog oorspronkelijk is. Maar gezien deze staat van bescherming is de kans groot dat het hier een oorspronkelijke deur betreft.
- ~ In de zuidgevel is een aanzet van een schoorsteen zichtbaar. Eronder links in de voorgevel een dichtgezette doorgang. Kunnen beiden te maken hebben met een kachel die er in een latere fase is ingezet?
- ~ De hardstenen neuten waarop de pilasters rusten, steken nu diep in de grond, maar lagen oorspronkelijk waarschijnlijk grotendeels bovengronds.
- ~ De oorspronkelijke noordgevel van de orangerie is voor de aanbouw van het washuis opnieuw gepleisterd met dezelfde grijswitte pleister die ook op de gevels terug te vinden is. Waar deze pleister loslaat, is goed te zien hoe nieuwe pleisterlagen over de oude werden aangebracht: in de oude pleisterlaag werden putten geslagen om de wand op te ruwen, wat beter was voor de hechting van de nieuwe laag. Zowel de kleur van de oorspronkelijke pleister (okergeel) als de putten voor de hechting zijn duidelijk waarneembaar.
- ~ De deuren in de voorgevel van het washuis zijn zeer waarschijnlijk origineel, inclusief het oorspronkelijke hang- en sluitwerk, de deurstijlen en de neuten waarop deze rusten, en de dorpel.
- ~ Van het washuisje is een deel van de originele details nog aanwezig, deze zijn in 2003 elders opgeslagen, zoals de windveren en het snijwerk rondom de ramen op de verdieping. Momenteel zijn het filligrain, het middenornament en delen van de windveren echter zoek, bij Woonbron is voor zover wij konden nagaan niet bekend waar ze opgeslagen liggen.
- ~ In het interieur van het washuis is weinig bewaard gebleven. Waardevolle restanten zijn de vloer, waarin de wasgang nog zichtbaar is aan de watergeultjes richting het putje in het midden; de marmeren plinten rondom inclusief het kraantje in de noordwand.

- ~ De kapconstructie van het washuis verdient een aparte vermelding, vanwege de gaafheid waarin zelfs nog de plek van de wasrekken aan de horizontale hanebalken bewaard gebleven zijn.

5 Waardestelling

De oranjerie is een rijksmonument, gebouwd in 1838 (oplevering 1 oktober 1838), waarschijnlijk naar ontwerp van de bekende tuinarchitect J.D. Zocher jr.. Het washuis is rond 1886 toegevoegd. De oranjerie vormt met het washuis een cultuurhistorisch waardevol en interessant ensemble. Samen met de villa, het koetshuis, de waterloop en stukken tuin en park zijn het de overblijfselen van het landgoed Weizigt.

Monumentwaarde extern, intern

Ook al zijn oranjerie en washuis in slechte staat, de gehele bouwmassa is in tact gebleven, inclusief het grootste deel van de oorspronkelijke materialen. De interieurs van beide bouwdelen hebben meer te lijden gehad. Daarmee verdient de oranjerie/washuis een hoge bouwhistorische en monumentwaarde.

Wat er aan interieurs was (wat niet veel is in een oranjerie en een washuisje) is nog maar weinig over. Voor de oranjerie geldt dat niet alleen de restanten van het interieur behouden dienen te blijven, maar ook de open ruimte als afspiegeling van de oorspronkelijke gebruiksfunctie. Van het washuis verdienen de vloer in het voorvertrek, de marmeren plint inclusief kraantje met marmeren achterwand en de gehele zolder hoge waardering. Bij restauratie kunnen de oorspronkelijke windveren en makelaars weer teruggezet worden.

Architectuurhistorische waarde

De oranjerie is vermoedelijk ontworpen door J.D. Zocher, van het washuis is geen architect bekend. Zocher is de meest bekende (tuin)architect van de negentiende eeuw in Nederland. Zijn neo-classicistische gebouwen, stedenbouwkundige ontwerpen, landschapstuinen en parken worden hoog gewaardeerd om hun evenwichtige stijl en voorname soberheid. Ook de oranjerie heeft deze kenmerkende evenwichtige en sobere architectuur en is vrijwel geheel in zijn oorspronkelijke staat behouden gebleven. Dit verdient een hoge architectuurhistorische waarde.

Ensemblewaarde

De oranjerie vormt samen met het washuis een ensemble dat niet aangetast mag worden. De ensemblewaarde is hoog.

Cultuurhistorische waarde

Een oranjerie is een wezenlijk onderdeel van een landgoed, het gebouw hoort in een groene omgeving en lag altijd in het zicht van het landhuis. Dit geldt ook voor Weizigt: de oranjerie staat nog op zijn oorspronkelijke plek, in het zicht van de villa. Het landgoed heeft echter in de loop van de jaren aan alle kanten terrein verloren; daarmee liggen zowel de villa als de oranjerie/washuis enigszins verloren tussen parkeerplaatsen, de woningen op de voormalige Molenweide en het Van Baerleplantsoen. De omgeving is zodanig aangetast dat van een 'landgoed Weizigt', met uitzicht op de Molenweide, eigenlijk geen sprake meer is. Dit doet sterk afbreuk aan de kracht van het ensemble en de oorspronkelijke positie ten opzichte van elkaar. Op grond hiervan is een eventuele verplaatsing bespreekbaar. Bij de keuze voor een nieuwe locatie dient wel rekening gehouden te worden met een nieuwe zichttas naar de villa. Uiteraard mag de oranjerie niet gedraaid worden ten opzichte van de zon dan nu het geval is: de zuidzijde blijft de zuidzijde.

6 Conclusies en aanbevelingen

Dankzij het bestek uit 1837/38 is gebleken dat de oranjerie grotendeels in haar oorspronkelijke staat bewaard is gebleven. Van het washuis is geen bestek gevonden, maar op grond van het verkennend onderzoek is gebleken dat de bouwmassa, de vloeren van begane grond en verdieping en de kap grotendeels in hun oorspronkelijke staat gespaard zijn. Restauratie is noodzakelijk, maar dient wel in het teken te staan van behoud van de bouwhistorische en cultuurhistorische waarde. De uiterlijke oorspronkelijke verschijningsvorm van de beide gebouwen dient behouden te blijven.

De ensemblewaarde en de bouwhistorische waarde van de oranjerie en het washuis zijn groot. Samen met de villa en het koetshuis en een deel van het park zijn dit de laatste resten van het voormalige landgoed die de landschappelijke historische context en benadrukken. Deze overblijfselen moeten als ensemble gezien worden en verdienen als zodanig bescherming.

Door de verkleining en het huidige gebruik van het vroegere landgoed is de landschappelijke context grotendeels weggevallen, waardoor veel van de sfeer en uitstraling van het voormalige landgoed is verdwenen, wat de cultuurhistorische waarde doet afnemen. Verplaatsing en functiewijziging zijn bespreekbaar indien dit de oranjerie en het washuis ten goede komt.

De historische binding van de gebouwen met het voormalige landgoed Weizigt moet hierbij leidend zijn. De oranjerie en het washuis moeten onderdeel blijven uitmaken van het landgoed Weizigt, in een groene weidse omgeving en bij een nieuwe locatie moet gezocht worden naar een nieuwe relatie met de villa.

Bij de keuze voor volledige afbraak en hernieuwde opbouw (met dezelfde materialen) verliest het monument zijn oorspronkelijke samenhang en verband. Hierdoor kan de status van rijksmonument in het geding komen. De gemeente beslist over alle aanvragen voor een monumentenvergunning. Omdat het een rijksmonument betreft kan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed bij de keuze voor afbraak en heropbouw wel besluiten om een procedure te starten voor afvoering van de rijksmonumentenlijst. Hierover beslist de minister en adviseert de gemeente.

Het bestek is gevonden in de archieven van de familie De Roo. Dit archief omvat circa 6 meter aan dozen, en is nog grotendeels niet ontsloten. In het bestek wordt bijvoorbeeld gesproken van bouwtekeningen, maar deze zijn bij de korte zoektocht niet boven tafel gekomen. Het ligt voor de hand dat hier nog een schat aan informatie ligt, waaronder wellicht documenten die meer licht kunnen werpen op de vraag of de oranjerie van de hand van J.D. Zocher is.

7 Bronnen en noten

M. van Baarsel en E. van Heiningen, *Dordrecht van buitenhuizen en lusthoven naar stadsparken* (Dordrecht 2004)

E. van Heiningen, Het verhaal van Weizigt. In *Oud Dordrecht*, 2005/3, p. 24-32

J. Smit e.a., *J.D. Zocher jr. Architect en tuinarchitect 1791-1870* (Rotterdam 2008)

R. Stenvert, *Monumenten in Nederland* (Zuid-Holland, Zeist, Zwolle 2004)

J. Stöver (red.), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen 2000)

Bestek en voorwaarden waarnaar zal worden aanbesteed het bouwen eener geheel nieuwe orangerie, vermoedelijk 1837/38. In: *SAD 409 IID63*.

Noten

¹ Bestek en voorwaarden waarnaar zal worden aanbesteed het bouwen eener geheel nieuwe orangerie, vermoedelijk 1837/38. In dit bestek dat van de orangerie bewaard is gebleven, wordt de zuidgevel als voorgevel genoemd. Omdat momenteel de korte oostgevel de ingang vormt van de orangerie en het washuis, houden we hier deze korte oostgevel aan als voorgevel.

² E. van Heiningen in *Oud-Dordrecht*, 2005/3, p.24-32

³ Idem, p. 24-29.

⁴ De veronderstelling in diverse andere publicaties dat de orangerie overgenomen zou zijn van het landgoed Dordtwijck is dan ook niet plausibel. De orangerie van Dordtwijck werd bovendien pas in 1861 verkocht. Het lijkt er eerder op dat de toenmalige eigenaar van Weizigt (Gerardus J.H. de Roo) de hele inventaris van die orangerie opgekocht heeft.

Zie L. Schröfer in: *Kastelen en Buitenplaatsen in Zuid-Holland*, over de archiefstukken van Dordtwijck: "De oude tuinmanswoning, welk een keuken bezat even breed als de woning werd gelijk met een soort van orangerie die aan de tuinmanswoning gebouwd was gesloopt. De orangerie nam de Heer de Roo van "Weizigt" in zijn geheel over." Deze 'soort van orangerie' lijkt eerder te gaan over kassen dan over de orangerie zelf. Waarschijnlijk wordt hier bedoeld dat de inventaris van de kassen is gekocht door de eigenaren van Weizigt.

⁵ Met dank aan de studenten van de Hogeschool Rotterdam, die de zolder onderzocht hebben.

⁶ Bestek en voorwaarden, Art. 6

⁷ Bestek en voorwaarden, Art. 13

⁸ Bestek en voorwaarden, Art. 22